

Belgeler/Notlar

DARÜLFÜNUN HUKUK FAKÜLTESİ MÜDERRİSLERİNDEN WALTHER SCHOENBORN'UN ALMANYA'DAKİ HUKUK EĞİTİME DAİR BİR YAZISI*

Haz. Rıdvan Abdurrahman Demirtaş**

Hukuk eğitiminin ne şekilde olması gerektiği etrafındaki tartışmalar, geçmişte olduğu gibi günümüzde de devam etmektedir. I. Dünya Savaşı sırasında Darülfünuna gelen Alman müderrislerinden biri olan Walter Schoenborn, Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuasında yayınlanan bu makalesinde, 20. yüzyıl başında Almanya İmparatorluğunda hukuk eğitimine ilişkin genel durumu ortaya koymaktadır. Bu makale, hukuk eğitimi tarihimiz ve Avrupa'da hukuk eğitimi tarihi üzerine yapılmış önceki çalışmalara bir katkı olacağı düşüncesiyle hazırlanmıştır¹.

¹ Osmanlı Devletinden itibaren hukuk eğitimi tarihimize ilişkin yapılan çalışmaların bir kısmını burada zikretmek gerekir: Hüseyin Cahit Oğuzoğlu, "Ankara Hukuk Fakültesinin Kuruluş ve İlk Yılları", *Ankara Hukuk Fakültesi 40. Yıl Armağanı*, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1966, s. 1-52; Ahmet Mumcu, *Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne 1925-1975: Ankara Hukuk Fakültesinin Yarı Yüzyıllık Tarihi*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1977; Gülnihal Bozkurt, "Türkiye'de Hukuk Öğretiminin Tarihçesi", *Hukuk Öğretimi Sempozyumu*, Ed. Adnan Güriz, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1993, s. 56-69; Mehmet Tevfik Özcan, "İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinin Kurumsallaşmasının Tarihçesi", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası (İÜHF)*, LXI/1-2, 2003, s. 85-174; Fethi Gedikli, "İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ne Zaman Kuruldu?", *İÜHF*, LXIX/1-2, 2011, s. 91-104; Ali Adem Yörük, "Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, İstanbul, 2008 (yayınlanmamış yüksek lisans tezi); Mehmed Nâzım, *Mekteb-i Hukuk Günlerim*, Haz.: Ali Adem Yörük, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012.

Walther Schoenborn gibi I. Dünya Savaşı sırasında Darülfünun Hukuk Fakültesine gelen iktisat profesörü Dr. Friedrich Hoffman'ın Türkiye hukuk ve iktisat öğretimi üzerine görüşlerini ele alan

* Yardımları için Dr. Öğr. Üyesi Ali Adem Yörük, Ar. Gör. Mahmud Esad Kalıpçı ve Ar. Gör. Ömer Metehan Aynural'a teşekkür ederim.

** Ar. Gör., İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı.

Walther Joachim Karl Schoenborn, 19 Temmuz 1883'te Doğu Prusya'da doğdu. 1901'de Würzburg Julius Maximilians Üniversitesinde hukuk eğitimine başladı. 1905'te Heidelberg Üniversitesi Hukuk Fakültesinde başladığı doktorasını, Prof. Dr. Georg Jellinek'in danışmanlığında 1906'da tamamladı. Doktora sonrası idare hukuku ve kamu hukuku alanındaki habilitaiton eğitimini tamamladı. 1908-1915 arasında Heidelberg Üniversitesinde privat doçent olarak görev yaptı. 1915'te Tübingen Üniversitesine profesör olarak atandı. Kendisine yapılan teklifi kabul ederek İstanbul'a gelecek Alman hocaların arasına katıldı². Dersler sırasında Walther Schoenborn'un tercümanlığını, Hukuk-ı Amme müderris muavini Leon Şönmann (ö. 14 Ocak 1956)³ yaptı. Mondros Mütarekesinden sonra Almanya'ya döndü. 1919'da Heidelberg Üniversitesinde görev aldı ve 1920'de Kiel Üniversitesine geçti. Burada çalışmalarını Devletler Hukuku alanına yoğunlaştırdı. Gerek Nasyonal Sosyalist rejim döneminde, gerekse II. Dünya Savaşı sonrası dönemde görevinde kalarak 1955 yılında emekli olana kadar Kiel Üniversitesinde derslerine devam etti. 7 Mayıs 1956'da vefat etti.

Walter Schoenborn'un İstanbul'da bulunduğu sırada Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuasında I. Dünya Savaşında Belçika'nın tarafsızlığı, Almanya'da hukuk eğitimi ve düşman ticaret gemilerinin arama, zapt ve müsadereye mukavemet hakkı ile ilgili üç, İstanbul'da Almanca yayın yapan Osmanicher Lloyd'da İngiliz sisteminde başbakanın konumu üzerine bir tane olmak üzere toplam dört yazısı yayınlanmıştır⁴. Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuasındaki

bir çalışma için bkz.: Muhammed Fazıl Baş, "İkinci Meşrutiyet'te Bir Alman Müderris: Friedrich Hoffmann'ın Türkiye'de Hukuk ve İktisat Öğretimi Üzerine Düşünceleri", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 36/1, 2016, s. 249-272.

Almanya'da bugünkü hukuk eğitimi hakkında yakın zamanda yapılmış bir çalışma için bkz.: Akgün Bilgin, *Almanya'da Hukuk Eğitimi ve Yargı Örgütü*, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2018.

² Darülfünun Hukuk Fakültesine Walther Schoenborn dışında Prof. Dr. Friedrich Hoffmann (İktisat), Dr. Anton Fleck (İlm-i Mali/Maliye) ve Dr. Erich Nord (Avrupa Hukuk-ı Medeniyesi) gelmiştir. Bunlar hakkında biyografik malumat için bkz.: Emre Dölen, *İstanbul Darülfünunu'nda Alman Müderrisler (1915-1918)*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 272-288.

³ Leon Şönmann, daha sonraki yıllarda avukatlık yapmaya başlamıştır. İstanbul Barosuna 2686 sicil numarasıyla kayıtlıdır.

⁴ "Belçika bî-terafılığı", *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Sy. 3, Mayıs 1332 (1916), s. 225-255 (trc. Leon Şönmann); "Alman İmparatorluğunda Hukuk İmtihanlarının Suret-i İcrası", *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Sy. 7, Mart 1333 (1917), s. 669-686 (trc. Zekeriya Mazlum); "Vom englischen Parlamentarismus. II. Der Premierminister", *Osmanicher Lloyd*, 20 Kasım 1917; "Düşman Sefâin-i Ticariyesinin Hakk-ı Mukavemeti", *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Sy. 9, Temmuz 1333 (1918), s. 667-687 (trc. Leon Şönmann). Dölen, s. 266-272.

yazılarını Leon Şönmann ve Ticaret-i Berriye ve Bahriye müderrisleri muavini Zekeriya Mazlum Bey tercüme etmiştir.

Makale çevirisinde kullanılan “layiha” kelimesinden bu yazının Walther Schoenborn tarafından daha önce Alman ya da Türk makamlarına verilmiş bir raporun tamamı ya da bir kısmı olabileceği akla gelmektedir.

Makale, beş bölüme ayrılmıştır. İlk bölüm, adli ve idari mesleklere girmek için hukuk fakültesi mezunlarının girmesi gereken iki sınava ilişkindir. Bu sınavların ne şekilde yapılacağına ilişkin Alman İmparatorluğu düzeyinde esasa ilişkin bazı düzenlemeler olmakla birlikte imparatorluk bünyesindeki hükümetlere, sınavlara dair diğer hususları düzenlemekte serbestlik tanınır. İkinci bölümde, Prusya hükümetinin düzenlemeleri üzerinden birinci ve ikinci sınavda takip edilen usul, sınav komisyonunun nasıl teşekkül edeceği ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Üçüncü bölüm, doktora sınavlarının icrasına ilişkindir. Dördüncü bölümde öğrencilere fakültede ders seçimlerinde tanınan serbesti, tatil dönemleri gibi hususlara değinilmektedir. Beşinci bölümde ise çeşitli noktalardan Alman usulü hukuk eğitiminin mahzurları ve sağladığı faydalar ele alınmaktadır.

*

Alman İmparatorluğunda Hukuk İmtihanlarının Suret-i İcrası *

Dr. Walther Schoenborn **, trc.: Zekeriya Mazlum ***

[I. İmtihan Usulüne İlişkin Düzenlemeler]

Almanya'da hukuk imtihanlarının suret-i tanzim ve tayini kısmen imparatorluk ve kısmen hükûmât-ı müttehide kavânini ile taht-ı karara alınmıştır. İmparatorluk Kanunu bazı nukât-ı esasiyeyi bütün Almanya için yeknesak bir surette tayin etmiş ve nukât-ı fer'iyeyi, imparatorluk kanun-ı umumisi dairesinde, tayin için hükûmât-ı müttehideyi serbest bırakmıştır.

* Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası, Sy. 7, Mart 1333 (1917), s. 669-686.

** Hukuk-ı Amme Müderrisi.

*** Ticaret-i Berriye ve Bahriye Müderrisleri Muavini.

Biz buraya imtihanlara ait kavânîn ve nizamât-ı kesirenin ancak en mühim, en merak-âver ahkâm ve esasâtını enzâr-ı dikkate vaz' ile iktifaya mecburuz.

Bilcümle Alman hükûmât-ı müttehidesinde elyevm mer'î olan imtihan usullerinin esasî Teşkilât-ı Mehâkim Kanununun ikinci maddesinde tasrih ve beyan edilmiştir ki bunun ilk üç fıkrası ber-vech-i âtîdir:

“Hâkimlik vazifesi için muktezi ehliyet ve salahiyet, iki nev' imtihan verdikten sonra iktisap olunur. Birinci imtihana talip olan kimsenin lâakal üç sene bir darülfünunda hukuk tahsil etmiş olması lazım gelir. Namzet bu üç senenin hiç olmazsa nısfı müddetince bir Alman darülfünununa devam etmiş olmalıdır. Birinci ile ikinci imtihan arasında üç senelik bir fasıla bulunmak lazımdır. Namzet, bu müddet zarfında ya mehâkim veya vükela-yı deâvi nezdinde ifa-yı hizmet edecektir. Mamafih hidmet-i mezkurenin bir kısmı müdde-i umumilik devâirinde dahi ifa olunabilir”.

Hükûmât-ı müttehideden her biri hukuk tahsilini veya iki imtihan arasında tatbikat için muayyen olan müddeti taklil edemezlerse de temdit edebilirler. Kezalik fıkra-ı mezkureye nazaran hükûmât-ı müttehide tatbikatın hiç olmazsa bir senesinin muhtelif şu'abât-ı idare nezdinde yapılabileceğini yahut behemehâl yapılacağını taht-ı karara almak salahiyetini haizdirler. Alman hükûmât-ı müttehidesinin en mühimleri, bâlâdaki şıklardan birini yahut diğerini tercih etmişlerdir; tabir-i diğerle bazıları bu hidmet-i ihzâriyeyi mecburi kılmış oldukları halde diğerleri ise bunu namzetlerin ihtiyar ve arzusuna vabeste bırakmışlardır. Buna mukabil hidemât-ı âliye-i idariye için muktezi ehliyet ve liyakatin tarz-ı iktisabı ile buna müteallik şerait, bütün Almanya hükûmât-ı müttehidesine âmm ve şâmil bir kanunla tayin ve takrir edilmemiştir.

Böyle iken en mühim Alman hükûmâtı bâlâdaki şerâiti, hâkimlik sıfatını ihraz için muktezi şerâite pek müşabih bir surette tayin eylemişlerdir.

Gerek darülfünunun tahsili, gerek ilk imtihanın suret-i cereyanı yeknesak bir tarzda tanzim edilmiştir. Namzedin bilahare hâkimlik mesleğine mi yoksa mesâlik-i âliye-i idariyeye mi sülûk edeceği noktası bu hususta katiyen nazar-ı itibara alınmamıştır. Bu şıkların ikisinde de hidmet-i ihzâriye-i ameliye aynı müddet sürer. Ancak hükûmât-ı müttehideden bazıları ezcümle Prusya'da hidmet-i ihzâriyenin ifa olunacağı devâir ve makamât bâlâdaki iki şıkka göre başka başkadır.

Hâkimlik vezâifini ifaya ehil ve salahiyettar olan eşhâs dava vekâletinde

bulunabilir.

Bâlâdaki imtihanlardan birincisi, doğrudan doğruya darülfünuna müteallik ehemmiyeti haizdir. Darülfünunlar şâkirdânı bu ilk imtihan için yetiştirmeye mecburdurlar. Bu imtihan ile darülfünun tahsiline hâtime çekilir. Mamafih darülfünun tahsilini takip eden hizmet-i ihzâriye-i ameliye, şâkirdânın faaliyet-i müstakbele-i resmîyelerine ait teferruat-ı fennîyeyi mumaileyhime vâzih ve kat'î surette telkin ve talim ile mükellef olmayan darülfünunlar için dahi haiz-i ehemmiyettir.

Birinci imtihanın usul-i icrasını tayinde hükûmât-ı müttehîde serbest bırakılmıştır. Hükûmât-ı mezkûre arasında bu hususta vâkıâ bazı ihtilafât-ı efkâr zuhur etmiş ise de gerek Prusya'da gerek cenubî Almanya hükümetlerinin başlıcalarında mer'î kavânîn ve nizamâtın kısmen telifi suretiyle ihtilafât-ı mezkûre bir zamandan beri hemen izale edilmiş gibidir.

Alman İmparatorluk Kanunu "hukuk doktoru" unvanının suret-i ita ve ihrazına dair bütün hükûmât-ı müttehîdeye şamil kabil-i tatbik ahkâm-ı umumîyeyi ihtiva etmiyor. Buna mukabil bu unvanı bi-gayr-i hakkın takınanlar hakkında kanunen bazı mücâzat tertip edilmiştir. Doktor unvanını ita etmek hakkı darülfünunlara aittir. Memurîn-i mülkiye veya adliye veya dava vekâleti icrası için kanunen "doktor" unvanını haiz olmak şart değildir. Bu unvana nâîliyet gerek hükkâm, gerek memurîn-i âliye-i idariye, gerek vükelâ-yı deâvi için vakıa bir şeref ise de onlara meslektaşlarına karşı hiçbir hakk-ı tefevvuk ve rûçhan bahşetmez.

Doktorluk ancak darülfünuna muallim olmak için şarttır. Bu unvanı haiz olmayan kimse Alman darülfünunlarından birine profesör agreje (Privat Dozent) olarak tayin olunamaz. Bu privat doçent unvanını ihraz edecek namzetlerin yalnız doktor olmaları kâfi olmayıp başka şerâiti haiz bulunmaları bilhassa bizzat telif-kerdeleri olan bir eser-i fennî ve ilmîyi ibraz edebilmeleri şarttır.

Resmen tayin olunacak ve cânib-i hükümetten maaş alacak darülfünun müderrisleri, ekseriyet üzere privat doçentler arasından intihap olunur. Hükûmât-ı müttehîdeden biri Alman darülfünunlarından birinde privat doçent vazifesini ifa etmemiş olan bir hukuk-şinası istisnaen tayin eder ve bi'l-farz bu vazifeyi bir Avusturya âlimine tevdi eyler ise mutlaka ya bir Alman darülfünunundan veya Alman darülfünunları ile seyyan addedilen âlî bir

fakülteden doktor unvanını ahzetmiş olan bir âlimi intihap eder.

Alman Teşkilât-ı Mehâkim Kanununun dördüncü maddesi, Alman darülfünunlarında tedrisatla meşgul olan muallimlerin hükkâm tayin olunabilmelerine resmen müsaade etmektedir. Binâberin Alman darülfünunlarındaki muallimler hatta bir ve ikinci imtihanı vermiş olmasalar dahi ehliyet-i kazâiyyeyi haiz add u itibar olunurlar.

Alman Usul-i Muhakemât-ı Cezaiye Kanununun⁵ yüz otuz sekizinci maddesi, bilumum hükûmât-ı müttehida darülfünunlarına mensup hukuk muallimlerine mehâkim-i cezaiyede müttehemî müdafaa salahiyetini vermiştir. Burada hukuk muallimleri arasında katiyen hiçbir fark gözetilmemiştir⁶. Tabir-i diğerle bu muallimler, muallimîn-i asliye, maaş almayan muallim vekilleri, privat doçent unvanlarını haiz olabilirler. Hatta doktorluk unvanını ihraz için vermesi lazım gelen imtihandan gayrı bir imtihan vermemiş olsalar bile. Binaenaleyh doktor unvanıyla payesi hükümet nazarında büyük bir ehemmiyet-i ameliyyeyi iktisap eder ve bi'n-netice doktor unvanı kuru bir fahrî akademik unvanın daha pek fevkindedir. Bâ-husus darülfünun muallimliğine intisap edenler doktor payesini haiz olmaları hükümetçe matlup ve mültezem olduğundan doktora imtihanı sırasında namzetlerden dimağî ve fennî bir iş için muktezi istidat ve liyakate malikiyet hususu talep ve intizar olunur.

Teşkilât-ı Adliye Kanununun ikinci maddesinde zikir ve beyan olunan derece-i âliye imtihanlarına işbu layihada birinci ve ikinci derece-i âliye imtihanları namı verilmiştir. Bu imtihanlar darülfünunlarda icrası mutat olan doktora imtihanlarına karşı bir imtihan-ı mukabil mahiyetindedir.

II. [Birinci Hukuk İmtihanının İcrası]⁷

İlk hukuk imtihanına gelince layihada ancak bu imtihana müteallik olup Almanya hükûmât-ı müttehidesinin en muazzamı bulunan Prusya kavânîninde münderiç ahkâmı telhis ile iktifaya mecburuz. Bu imtihanın icrası ile takip olunan maksat Prusya kavânîninde şu suretle izah olunmuştur:

⁵ [Strafprozessordnung isimli bu kanun, 1879'dan beri yürürlüktedir].

⁶ [Metinde "gözetilememiştir"].

⁷ Yalnız umumi birinci imtihan ile doktor[a] imtihanının darülfünunlar için doğrudan doğruya ehemmiyeti bulunduğundan zîrdeki tafsîlât yalnız bu iki cihete hasredilmiştir.

“İmtihana zemin olan mevâd evvela hukuk-ı umumiye ve hukuk-ı hususiye mevzuatı, sâniyen tarih-i hukuk, sâlisen ulûm-ı siyasiye (Sciences d’etat) esasâtından ibarettir”.

Prusya kanununca bu imtihanın programına hukuk-ı esasiyeyi, hukuk-ı idareyi, ilm-i iktisat ile iktisad-ı içtimaiyeyi (L’économie sociale et l’économie politique) idhâl etmek lazımdır. Şurası bilhassa şayan-ı dikkattir ki bir zamandan beri Prusya’da gerek imtihanların tarz-ı idame ve icrasına, gerek hukuk-ı esasiyeye ve gerek hukuk-ı idareye gitgide daha büyük bir ehemmiyet verilmektedir.

İmtihan esnasında namzette malumât-ı müsbete mevcut olup olmadığı, mesâil-i hukukiyenin mahiyetini ve inkişaf-ı tarihisini derk ve fehm edip etmediği noktaları dahi ta’mîk ve tahkik olunacaktır. Bundan maada imtihan esnasında namzedin meslek-i müstakbeli için muhtaç olduğu malumât-ı ameliye-i hukukiye ve içtimaiyeye malik olup olmadığı hususu dahi tahkik ve ispat edilecektir.

Buna mukabil daha ziyade amelî bir mahiyeti haiz olması lazım gelen ikinci imtihan namzedin alelumum Almanyada ve alelhusus Prusyada hukuk-ı umumiye ve hususiye tam bir vukûf hâsıl edip etmediği ve kendisinin hidemât-ı ameliye-i adliyede müstakil bir memuriyet sahibi olabilmek için mücehhez olması iktiza eden iktidar ve liyakati haiz olup olmadığı hususlarını meydana çıkarmaya hâdim olacaktır.

Birinci imtihan bilcümle namzetler için aynıdır. Bu imtihanda namzedin bilahare hidemât-ı âliye-i adliyeye mi yoksa hidemât-ı âliye-i idariyeye mi dâhil olmak arzusunda bulunduğu noktası nazar-ı itibara alınmaz. Birinci imtihanda muvaffak olan namzetlere “*referander - référéndaire*” unvanı verilir ve kendileri tahlîf edilir.

Birinci imtihana ait başlıca ahkâm ve mukarrerât âtîdekilerdir:

a) Birinci imtihanı icraya memur ve üç sene müddet için daimî bir komisyon teşkil edilir. Bu komisyon azası hâkimler, darülfünun muallimleri, müddeî-i umumiler ve dava vekilleri arasından intihap olunur. Lakin reis ve reis-i sâni, her halde hükkâm meyanından intihap olunur. İmtihan, reis dâhil olmak üzere komisyonun dört azası huzurunda vuku bulur. Bu dört azadan ikisi, behemehâl darülfünun muallimleri olacaktır.

b) Birinci imtihan âtîdeki üç kısma tefrik olunur.

Evvela: Namzet evveleminde hanesinde bir mesele-i hukukiyeye dair

mühim bir “tez” kaleme alacaktır. Tezin mevzuu komisyon reisi tarafından intihap edilir. Namzet bu tezi altı hafta zarfında teslim edecek ve bunu bizzat kaleme alacağına ve zikir ve irae ettiği âsârdan başka âsâr-ı hukukiyeye müracaat etmediğine dair teminat-ı lazımede bulunacaktır.

Sâniyen: Bunu müteakip nezaret tahtında namzet üç kompozisyon kaleme alacaktır. Birincisi hukuk-ı medeniyeye, ikincisi hukuk-ı cezaiyeye, üçüncüsü mesela ticaret kanunu, hukuk-ı idare ve hukuk-ı umumiye gibi mevzuat-ı hukukiyeye ait mesâilden bâhis olacaktır. Bu kompozisyonları yapabilmek için birincisine beş, ikincisi ile üçüncüsüne üç saat mühlet verilir.

Bu üç kompozisyon haftanın, birbirini takip eden iki günü zarfında yapılacaktır. Komisyon reisi, azanın teklifi üzerine kompozisyonlara esas ve zemin olacak mesâil-i hukukiyeyi tayin eder, aynı imtihana birkaç namzedin iştiraki caizdir. Bu takdirde onlar aynı mesâili tahlil ve tevsî' ile mükellef olurlar. Kanunun metni namzetlerin pîş-i intizarına vaz' olunur. Onların diğer herhangi bir menba'dan istifade etmeleri memnudur.

Sâlisen: İmtihan-ı tahrirî hitam bulur bulmaz komisyon huzurunda şifahî bir imtihan icra olunur. Ekseriya alenî olmayan imtihan-ı şifahîye beşten fazla namzet davet olunamaz. Mamafih reis, imtihana zaten kabul edilmiş olan diğer bazı namzetlere bâlâdaki imtihana iştirak için mezuniyet verebilir. Mesâil mümkün mertebe muhtelif ve mütenevvi olacak mevzuata taalluk ve temas edecektir. Hukuk-ı esasiye hakkında mufassal sualler sormak mecburîdir. İmtihan alelumum hukuk-ı idareye, hukuk-ı düvele, ilm-i iktisat esasâtına ve ulûm-ı maliyeye dahi şamil olacaktır. Namzet, aynı gün bilcümle mevâddan imtihan olunur. Her namzedin müddet-i imtihanı takriben bir saattir.

c) Namzet evde yapmaya mecbur olduğu tezi teslim etmezse kendisine ya derhal veya reisin tensibi ile hîn-i hacette altı aya temdit olunabilen bir fasıladan sonra bir başka mevzu (thème) verilir. Tayin olunan mühlet zarfında bunu yapmazsa imtihan hiç vuku bulmamış addolunur. Namzet kendisine verilen bu mühlet zarfında kompozisyonu yapmazsa [komisyon] reisinin tensibiyle altı aya kadar temdit olunabilen bir fasıladan sonra tekrar imtihana davet edilir. Namzet bilâ-övr-i meşru bâlâdaki mühletler zarfında vazifesini yapmazsa artık imtihanda muvaffak olmamış addolunur.

İmtihanda muvaffak ol[a]mayan namzetler, kendi talepleri üzerine bir defaya mahsus olmak üzere nihayet altı ay sonra tekrar imtihana kabul

olunabilirler. Ve bu da ancak darülfünunlardan birinde altı ay müddetle hukuk tahsiline devam ettiği takdirde mümkün olabilir. Bu hukuk tahsilinin daha altı ay lüzum-ı devamı[na] komisyon tarafından karar verilebilir. Komisyon, tekrar namzet tarafından tahsil ve tettebbu edilmeleri lazım gelen mesâil ve mevzuatı dahi tayin etmek salâhiyetini haizdir. Diğer taraftan imtihanın tekrarı halinde komisyon namzedi imtihanın üç kısım-ı aslîsinden birine veya ikisine iştirak etmek mecburiyetinden vareste kılabilir.

ç) Tahrirî veya şifahî imtihanların netice-i ameliyesine göre namzedin muvaffak olup olmadığına hükmedilir. Muvaffak olmuş ise neticenin aliyyü'l-âlâ, âlâ, karibü'l-âlâ olup olmadığı noktası halledilir. Binaenaleyh muvaffakiyet için üç derece vardır, halbuki adem-i muvaffakiyet için yalnız bir derece vardır.

İmtihan netâyicini mübeyyin mazbatalarda namzetlerin tahriren yaptıkları kompozisyonların derece-i kıymet ve ehemmiyeti zikir ve beyan olunacaktır. İmtihanın netice-i ameliyesi bir şahâdetnameye kayıt ve tahrir olunur.

d) Esna-yı imtihanda mümeyyizleri aldatmaya çalışan bir namzet, cürmünün derecesine göre ya altı ay, ya bir sene yahut müebbeden imtihandan mahrum tutulur.

e) Diğer mühim bir şart daha vardır ki o da namzedin devlet imtihanına kabul olunmak için verdiği istidaya hiç olmazsa dört amelî derse devam ettiğini mübeyyin bir tasdiknamenin lüzum-ı ilavesidir. Kendisi bu dersleri henüz darülfünuna devam ettiği müddet zarfında ikmâl etmek mecburiyetindedir. Mehâkim-i Adliye Kanununca matlup ve mültezem olduğu veçhile ezcümle lâakal üç sene hukuk tahsil ettiğini ispata mecburdur.

Bu amelî derslere ait mevâddın imtihanı hususunda Prusya'da namzetler gayet serbest bırakılır. Almanya'nın diğer hükûmât-ı müttehidesinde namzetler hukuk-ı medeniye ile usul-i muhakemât-ı hukukiyeye ait dersleri behemehâl takip etmeğe mecburdurlar. Halbuki orada ancak bir veya iki şubeyi intihap edebilirler. Prusya'da namzetlerin hukuk-ı medeniyeeye ait dersleri takip olunacak derslerden biri olmak üzere intihap ettikleri tecrübeten sabit olmuştur.

f) Yukarıda zikrolunan ahkâm ve mukarrerâtтан şu hakikat tezahür ediyor ki esas itibarıyla [ilk] derece-i ûlâ imtihanı, namzetlerin darülfünuna müddet-i devamlarınca tettebbu ve tahsil etmeğe mecbur olduğu bilcümle mevâd ve mebâhise şâmilidir.

Almanya'nın hükûmât-ı sagîresinde icra olunan imtihanlara müteallik ahkâm ve nizamât Prusya'da mer'î ahkâm ve nizamâtta az çok farklıdır. Bi'l-farz Prusya'da namzet tarafından evde yapılması iktiza eden kompozisyon ekser hükûmât-ı sagîrede mecburî değildir. Buna mukabil nezaret altında yazılan yazılar hükûmât-ı sagîrenin ekserîsinde Prusya'da olduğundan fazladır. Baden Grand Dukalığında imtihanlar hakkında mevzu nizamnameye tevfikân namzetten on altı mevâda ayrılmış kırk üç tahrirî kompozisyon talep olunur. Bu kompozisyonlardan her biri için bir saatlik mehil verilir.

III. [Doktora İmtihanının İcrası]

Doktora imtihanlarını tanzim etmek vazifesi ise darülfünunlara terk olunmuştur. Bunun içindir ki aynı hükümet dâhilinde bulunan darülfünunlar arasında bu hususta bazı farklar müşahade olunur. Böyle iken doktora imtihanına ait mukarrerât ve nizamât arasındaki farklar, ilk derece-i ûlâ imtihanına ait nizamât ve mukarrerât arasındaki farklardan büyük değildir.

Doktora imtihanına dâhil olmak isteyen namzedin haiz olması muktezi başlıca şart lâakal üç senelik bir darülfünun tahsilidir. Buna mukabil namzedin doktora imtihanından evvel birinci ve ikinci derece-i ûlâ hukuk imtihanını vermesi şart değildir. Doktora imtihanından maksad-ı aslî namzettteki malumât-ı fenniye'nin derecesini anlamaktır.

Namzedin o halde âtîdeki şeylere muktedir olması şarttır.

1- Namzedin bizzat intihap ettiği bir mevzuaya ait bir tezin tahrir ve ibrazı.

2- Fakülte huzurunda şifahî bir imtihan vermesi.

Namzet bir iki saat zarfında en muhtelif mevâd ve mevzuattan imtihan olunur. Ekser ahvalde teze daha ziyade ehemmiyet verilir. Bunun bir kıymet-i fenniye'yi haiz olması ve muharriri olan namzedin fennen ve müstakillen düşünmeye muktedir olduğuna delil bulunması matluptur.

Şurası şayan-ı kayıttır ki namzede bizzat teze zemin olacak mevzuyu intihap hakkı veren nizamname orada harfiyen tatbik olunmaz. Namzetler çok kere muallim tarafından kendilerine bir mevzu teklif ettirirler. Lakin bu mevzuyu kabule mecbur değildirler.

Şifahî veya tahrirî imtihan -tabir-i diğerle tez vermek demektir- namzedin

adem-i muvaffakiyeti halinde aynı darülfünunda bir daha tekrar olunabilir. Bir tezin kabil-i tashih olabileceği faraziyesi dahi suret-i ameliyede derpiş ve kabul edilmiştir. Böyle bir tez tashih olunmak üzere namzede iade olunduğu takdirde reddolunmuş addolunmaz. Tezler tab' olunmalıdır.

Doktora imtihanı için ale'l-ekser namzetten oldukça ağır bir resim tahsil olunur. Takriben on beş ile yirmi lira arasında olan bu resim fakülte azası arasında taksim olunur. Bu taksim sırasında imtihana iştirak etmiş olanlar bilhassa nazar-ı itibara alınır.

Birinci derece-i ûlâ imtihanına mevzu rüsûm, doktora rüsûmundan pek dûn olup ancak iki üç lira arasındadır.

IV. [Derslerin Seçimi ve Tatil Dönemleri]

Herhangi bir darülfünün tahsilinin hitamında icrası lâbüd olan bâlâdaki iki imtihandan maada diğer bir hukuk imtihanı yoktur. Ne altı aylık ve ne de bir senelik tahsilin hitamında imtihan vuku bulmaz. Birçok darülfünunlar hususî dersler için verilmesi usul ve kaideden olan rüsûmdan muafiyeti istida etmiş bulunan namzetlerin böyle bir lütfa layık olup olmadıklarının tahkiki için bu gibilerini hususî bir imtihana tabi tutmaya salahiyettardır.

Bavyera'da hükümet hizmetine dâhil olmak emelinde bulunan namzetler, derece-i ûlâ imtihanından evvel mutavassıt bir imtihan vermek mecburiyetindedirler ki bunun ancak dört senelik bir darülfünün tahsilinden sonra vukuuna cevaz vardır. Şifahî olan bu mutavassıt imtihan tarih-i hukuka, Roma kanununa, Alman kanun-ı kadîmine aittir. Bu imtihana dâhil olmak için evvelce bir buçuk senelik darülfünün tahsili görmüş olmak lazımdır. Bavyera hükümetinin bu imtihan ile hâsıl ettiği tecârib, sair Almanya hükümetlerini bu usulü kabule sevk ve ikna edecek bir mahiyette değildir. Hatta Bavyera'da bile bu mutavassıt imtihanın kıymet ve mahiyeti hakkında içtihatlar muhtelifdir.

Almanya'da mevcut nizamât hukuk şâkirdânını, darülfünün tahsilini birkaç kısma ayırmaya mecbur kılmıyor. Vâkiâ şâkirdâna tahsilin taksim-i amelîsi hakkında resmen nesâyihle bulunuluyor. Bu nesâyih ekseriya bidayet-i tahsilde bir risale tevdiî suretinde icra olunur ki bunun unvanı "tahsilin tarz-ı tanzim ve taksimi"dir.

Bazı Alman hükümetlerince mer'î nizamât iktizasınca şâkirdân, ancak evvelce tayin edilmiş olan bazı derslere devam etmiş olduktan sonra asıl derslere devam hakkını iktisap eder. Bi'l-farz çok kere usul-i muhakemât-ı cezaiye derslerinin hukuk-ı ceza derslerinden sonra gelmesi ve hukuk-ı medeniyyeye ait bazı mesâilin aynı hukukun bazı aksamından sonra tahsil ve tettebbu olunması isteniliyor. Hukuka ait ihzârî derslere ilk altı aylık tahsil sırasında devam olunmak şarttır. Mamafih diğer birçok derslere gelince bu derslere hangi sömestrlerde devam arzusunda olduklarını taht-ı karara almak hususunda şâkirdler ya tamamıyla veya pek vâsî' mikyasta serbest ve muhtar bulunuyorlar.

Şâkirdânın birkaç sene müddetle biraz daha sıkı kuyûd ve tahdidâda tabi tutuldukları Prusya'da, 1912'de darülfünun tahsili hakkında bazı nizamât-ı cedide vaz' edilmiştir. Bu nizamâta tevfiikan şâkirdân, bizzat kendi tahsillerinin tarz-ı icra ve cereyanını tayin etmek ve kendi içtihat ve muhakemelerine göre dersleri muhtelif sömestrlere ayırmak hakkını haizdirler. Şu kadar ki bu takdirde onlar, dürûs-ı mezkûre arasındaki alâik ve münasebatı nazar-ı dikkate almaya mecburdurlar. Gerçi bu nizamname, muallimîni, dürûsun tarz-ı tanzim ve taksimi hususunda şâkirdâna nesâyih ve irşadâtta bulunmak salahiyetinden mahrum kılmaz. Mamafih Prusya hükümeti taksim ve tanzim-i dürûs hususunda şâkirdânın suret-i mutlakada serbest ve muhtar olmaları kaidesine tekrar avdet etmiştir. Müstağni-i beyandır ki bu kaide, şâkirdânı sunûf-ı muhtelifeye tefrik etmek hususuna katiyen cevaz vermez. Lakin buna mukabil darülfünun muallimleri, şâkirdânın bazı dürûsta mevcut olmalarını daha evvelki derse müdâvemet şartına ta'lik ve vabeste kılmak için bir dereceye kadar lazım gelen vesaitle mücehhez bulunurlar. Yani tabir-i diğerle onlar, evvelki derslerde hazır bulunmamış olan şâkirdânı sonraki derslere devam etmekten men' eylemek iktidarını haizdirler. Bu kaide bâ-husus tatbikat derslerinde tatbik olunmaktadır ki bu derslere Alman darülfünunlarında günden güne büyük bir ehemmiyet verilmektedir. Bu derslere müdâvemet için müsaade, birçok ahvalde ancak zemin-i tetkik ve tettebbu olan mesâil ve mevzuata ait daha evvelki derslerde ispat-ı vücud etmiş olan şâkirdlere verilir. Diğer bazı ahvalde bu gibi dersler muallimîn konferansının vuku bulduğu aynı sömestride ita olunur. Bu sayede şâkirdân, derste takrir ve izah edilen mesâilin tatbikat-ı ameliyesini öğrenirler. Bundan başka aynı şu'abât-ı ulûm için gerek mübtedilere gerek bunlardan daha müterakkî şâkirdâna mahsus olmak üzere pratik dersler tertip olunur. Talim dersleri, hukuk-ı ameliye mesâili hakkında münakaşât-ı şifahiye şeklinde

olur. Bazen şâkirdâna bu gibi mesâil vaz' olunur. Onlar bu sayede meseleleri hanelerinde tahriren tevsi' ve teşrih edebilirler. Mesâil-i ilmiye dahi münakaşa edilebilir. Ve bazı dürüs esnasında şâkirdân tarafından ilmî konferanslar verilir. Muallimîn de bu konferansları tenkit ederler.

Alman darülfünun hayat-ı tahsilinde tatil zamanları gayet büyük bir ehemmiyet-i ilmiyeyi haizdir. Bu tatiller bi'n-nisbe uzun olur. En uzunları yaz ve kış sömestrleri arasında bırakılan fasıladır. Yaz sömestrinin hitamından sonra gelen tatil zamanı resmen iki ay sürer (15 Ağustos-15 Teşrinievvel [Ekim]). Derslerin küşadıyla hitamına ait nizamnamenin mevki-i tatbiki konması neticesi olarak bâlâdaki fasıla takriben on birinci haftaya kadar temdit olunur. Kış sömestrinin hitamını takip eden ve Paskalya tatili diye yâd olunan tatil resmen bir ay sürer. Mamafih bu tatil, Paskalya Yortusuna müsadif olursa müddet-i devamı altı haftadır (ekseriya martın on beşinden nisanın on beşine kadar). Hakikatte bu tatil daima altı haftadır. Bu tatile "Pantkot Yortusu"na mahsus bir haftalık istirahat zamanını ve bir de bundan biraz daha fazla süren bir Noel tatilini ilave etmek lazımdır (ekseriya takriben iki hafta). Bu tatillerden yegâne maksat muallimîn ve müteallimîne bir istirahat zamanı vermek değildir. Bu tatil bir devre-i istirahat olmaktan ziyade muallimîn ve müteallimîn için bir meşguliyet-i müstakille zamanını teşkil etmektedir. Bu sayede muallimîn, dikkatsizlikten nâşî sömestrlere esnasında icra edemedikleri tettebbuât ve tetkikat-ı ilmiyede bulunabilmektedir. Şâkirdâna gelince, onlar gayet ciddi surette çalışmaya ve sömestr esnasındaki dersleri ve takrirlerde kendilerine izah edilen bilcümle mevâd ve mesâil-i ilmiyeyi müstakillen tetkik ve tettebbua mecburdurlar. Zira sömestrlere zarfında onlar böyle bir meşguliyette bulunmak için vakit bulamıyorlar.

[V.] Alman Usulünün Menâfi' ve Mehâziri⁸

Alman darülfünunlarında ilm-i hukuku tedris ve talimden ve imtihanlar

⁸ Bu menâfi' ve mehâzirden maksat bittabi şimdiye kadar elde edilen tecâribe göre Almanya'da, yani Alman muhitinin dairesinde mevcut içtimaî ve iktisadî şerâit nazar-ı itibara alınarak Alman usulünden istihraç edilmiş olan netâyîçidir. Demek oluyor ki hayat-ı içtimaiye ve iktisadiyesi başka mahiyette bulunan diğer memâlikte Alman usulünün tesirâtı herhalde bazı cihâtta başka türlü olabileceği gibi memâlik-i sairede şimdiye kadar Almanya'da müşahade edilmemiş birtakım mehâzir veya muhassenâtın da zuhur etmesi ihtimali mevcuttur.

icrasından kast olunan gayetü'l-gaye şu suretle hülâsa olunabilir: Kanunu, istiklal-i rey ile ve bir suret-i vicdankârânede tatbiki mukteditir hukuk-şinasânı yetiştirmek. Gerek Alman usul-i talimi⁹, gerek imtihanlar hep bu maksadı istihdaf ediyor. Alman usulünün bazı mehâlik ve mehâziri tevhit ettiği gayr-ı kâbil-i inkârdır. Lakin buna mukabil birçok şayan-ı takdir menâfî'î temin eder.

Alman usulünün tazammun ettiği mehâzir meyanında ezcümle âtîdekiler zikre şayandır:

1- Darülfünun tahsili esnasında şâkirdânın haiz oldukları vâsi' serbestî bazı mehâliki bâdî olmaktan hâlî değildir. Şâkirdân yalnız bir sümestir esnasında fazla miktarda derslere devam ve dersleri pek de amelî ve pratik olmayan bir surette intihap etmekle ve diğir bazı sümestirlerde ise lazım olduğı kadar derslere hazır bulunmamakla ihtimal ki birçok fırsat kayıp ve beyhude yere gayret sarf ederler. Mamafih şâkirdâna tahsilin tarz-ı cereyanını tanzim eden nizamnameye tevfiğ-i hareket etmeleri tavsiye olunmakla bâlâdaki mehâzirin bir büyük kısmı bertaraf edilebilir. Şâkirdânın ekserîsi bu nizamnameye ittiba' mecburiyetinde olmadıkları halde kendi menfaatlerini müdrîk oldukları için uzun bir tecrübenin mahsulü olan bir nizamnameye temessük ediyorlar. Bazı derslerin üçüncü veya altıncı sümestirde takip olunması müsavidir.

Bâlâdaki mehâzirden daha mühim diğir bir mahzur daha vardır. Böyle imtihansız geğen birinci ve ikinci senelerde şâkirdânın pek az çalışmaları ve ancak derece-i ûlâ imtihanlarına takaddüm eden son sene-i tahsil esnasında cidden ibraz-ı gayret ve faaliyet etmeğie başlamalarıdır.

Alman usulünün netâyic-i muzırrası olarak şâkirdân, bazen sefahate dalarlar yani onlar hiç çalışmaz ve imtihan verecek kadar azim ve faaliyetten nihayet mahrum kalırlar. Bereket versin ki bu gibi ahval pek nadirdir. Hiçbir usul ve nizamla ref' edilemeyen bu tehlike, şâkirdânı mümkün mertebe çok pratik derslere muvaffakiyetle iştirak mecburiyetinde tutmakla bazen bertaraf edilebilir. Şâkirdânın tembelliklerinden dolayı adî bir imtihan ile son imtihanda muvaffak olamaması arasında hiçbir fark yoktur.

[Şâkirdânın] ilk iki sümestre ait bütün pratik derslerde gösterilen tekmiil dersleri öğrenmeleri mümkün değildir, çünkü bu derslere suret-i muntazamada devam lazımdır ve çünkü bu derslerden birkaçına devamla beraber birinci

⁹ [Metinde "usulü talimi"].

büyük imtihan için suret-i itinakârânede hazırlanmak kabil değildir.

2- Birinci derece-i ûlâ imtihanında takip olunan usulün başlıca mahzuru şundan ibarettir ki bütün mevâd ve mevzuata ait imtihan-ı şifâhî esnasında şâkirtten birkaç saat zarfında kuvvetli bir hafıza gösterilmesi talep ve intizar olunur. Bunun neticesi olarak kuvve-i hafızaları iyi olan velakin ilm-i hukuku layıkıyla idrak ve ihata edemeyen şâkirdân, esasen daha müstait olmakla beraber hafızalarının noksan olmasından dolayı kanunun falan veya filan maddesini tahattur edemeyen şâkirdâna tefevvuk etmektedir. Mamafih mümeyyizler tarafından bir suret-i mahirânede bazı sualler irâdî ve diğer taraftan ise tahrirî imtihanlar sırasında şâkirdânın istidadına mutabık mevzuların intihabı suretiyle bâlâdaki mahzur bir dereceye kadar ref olunabilir.

Şifâhî imtihan esnasında bütün mesâil ve mevzuat-ı hukukiyeyi hafızada bulundurmamak lüzum ve mecburiyeti şâkirdânı hayat-ı ameliye için layıkıyla hazırlamaya medar olur. Zira saha-ı ameliyatta hallolunmak iktiza eden mesâil bazen birbirlerinden pek farklı ve muhtelif mevâd ve mevzuata temas etmektedir. Şâkirdin hafızasına müracaat usulüyle şâkirt, mevâdd-ı muhtelif-i hukukiye arasındaki münasebat-ı muzmere hakkında bir fikir hâsıl etmeye alışır. Her ne hal ise namzetlerin ekserîsi hafızalarına ârız olan gerginlikten ekseriya bitap düşerler.

Bâlâdaki mehâzire mukabil birçok menafî' ve mehâsin dahi vardır:

1- Alman usulü şâkirdânı başlıca kavânînin bilcümle mevâdd-ı mühimmesiyle ünsiyet ve ülfet peyda etmeye sevk ve teşvik ediyor. Lakin en ziyade ehemmiyet verilen nukât, şâkirdânın ruh-ı hukuk ve kavânîne nüfuz etmeleri, usul-i hukukiyeye tamamıyla hâkim kesilmeleri ve kavânîni layıkıyla derk ve tefsir ve tatbik müstait ve muktedir olmaları hususlarıdır. Bu son istidat ve iktidar iktisap için her kanunu icap ettirmiş olan efkâr ve mütalaâta vukûf lazımdır. Zira en mühim kavânînin metni bile ara sıra tebdil olunur. Lakin usul-i hukukiyeye hâkimâne bir vukûf, genç hukuk-şinasâna henüz malumu olmayan bir kanunda derhal aradığı şeyleri bulmak ve o kanunu da anlamak iktidarını temin eder.

Kavânînin mevâdd-ı mahsusası ve mevâdd-ı kanuniyenin tatbikat-ı ameliyesi hakkındaki malumat, birinci derece-i ûlâ imtihanını takip eden hizmet-i ihzâriye esnasında pek ziyade tevsî' edilir. Usul-i hukukiyeye vukûf-ı tam, bâ-husus darülfünunda, yani birinci derece-i ûlâ imtihanının vukuundan

evvel iktisap olunur. Darülfünunda bütün mevâdd-ı hukukiyeyi ihata eden bir nüfuz-ı nazar elde etmek lazımdır. Zira bilahare saha-ı tatbikatta ve hatta hidmet-i ihzâriye esnasında mütemadiyen mesâil-i münferide ile uğraşmak mecburiyetinden nâşî- bu nüfuz-ı nazar kolayca kaybedilir.

Alman usul-i taliminin teferruatında âtîdeki nukâtı nazar-ı dikkate arz etmek lazımdır. Amelî talimler, genç hukuk şınası fenn-i tefsir ve usul-i tatbikat-ı kavânînin ledünniyatına vâkıf kılmak için pekiyi vasıtalar. Kendisi, metn-i kavânîne istinaden bazı mesâil-i basite veya muğlakayı halle sevk ve mecbur edilmekle kavânîn hakkında müstakillen düşünmeye ve dersler esnasında öğrendiklerini hazırlamaya alıştırılır. Aynı netice ilk imtihan esnasında nezaret altında kaleme alınacak olan kompozisyonlar ile dahi ihtisar edilir.

2- Pratik talimler şâkirdin talim-i umumisi için sene başı imtihanlarından daha nâfi' ve müfit görülmektedir. Bu imtihanların cümle-i tesirinden olmak üzere şâkirt bütün tahsil müddetince "Bilahare amelî hayatta ne gibi şeyler bilmem lazımdır?" sualini kendi kendine soracak yerde, hep "Acaba imtihanda bana hangi meseleyi soracaklardır?" düşüncesiyle meşgul oluyor. Pratik talimler, şâkirdânın mevâdd-ı hukukiye hakkında daha derin bir vukûf hâsil etmeleri gibi bir netice verir. Halbuki sene başı imtihanı, şâkirdânın faaliyet-i tettebbu'yesini tevakkufa uğratar. Zira tahsile devam veya adem-i devam hep bu imtihanın şu veya bu suretle netice-pezir olmasına vabestedir. Ekseriya şifâhen vuku bulan sene başı imtihanları esnasında şâkirdânın kuvve-i idrakiyesine fazla ehemmiyet vermek pek güçtür. Bu imtihanlarda bâ-husus şâkirdânın kuvve-i hafızası başlıca rol oynar. Halbuki hidemat-ı resmiye ve hayat-ı ameliye için kuvve-i idrakiye, kuvve-i hafızadan kat kat mühimdir. Kuvve-i idrakiyeye malikiyet, kuvve-i hafızaya malikiyetten kat kat büyüktür. Tecrübeten sabittir ki şâkirdân, sene başı imtihanında kendilerine sorulmuş olan bir madde ile fazla iştigali ihmal ederler. Buna nev'ummâ mecburdurlar. Çünkü aradan az bir müddet geçer geçmez diğer mevâd hakkında yapılan yeni bir imtihan karşısında bulunurlar. Şâkirdânın müddet-i tahsiliyesi nihayetinde bilcümle mevâdd-ı hukukiye hakkında malik olması lazım gelen fikir ve nazar-ı ihatavîye bu suretle halel getirilir. Birçok şâkirdân muhtelif şu'abât-ı hukuk arasındaki alâik ve münasebatı derk ve hissetmek iktidarını kaybederler. Muallimîn şu pratik dersler esnasında şâkirdânın istidat ve kabiliyetlerini daha iyi tanımaya

fırsat bulurlar. Çünkü bu dersler bütün bir sümestri doldurmaktadır. Halbuki pek kısa bir müddet süren imtihanlar esnasında ki gerek muallimin gerek müteallimin istidad-ı bedeniye ve ruhiyesi bu imtihanın neticesi üzerine bazen mühim bir tesir icra etmektedir muallimlerin şâkirdân hakkında doğru bir fikir hâsıl etmeleri pek güçtür.

3- Bâ-husus pek uzunca süren tatillerdir ki Alman şâkirdânına gerek konferanslar, gerek talim dersleri esnasında kendilerine vaz olunan meseleleri istiknah etmek ve bizzat kendilerini alakadar eden mesâil-i münferideyi ta'mik etmek fırsatını vermektedir. Vâkiâ ilk sümestrlerden sonra şâkirdânın gerek tembellik, gerek ihtiyaç-ı istirahat sevkiyle yukarıdaki fırsattan bazen az istifade etmeleri vâki oluyorsa da daha sonraki sümestrlere esnasında şâkirdânın, tatil zamanının kıymetini takdir etmekte ve tetkikat ve tettebbuâtta bulunmak üzere vakitten istifade eylemekte oldukları görölüyor.

4- Almanya'da münekkîdîn-i ecnebiyenin en ziyade nazar-ı dikkatini celp eden şey, tahsilini taksim hususunda Alman şâkirdânının pek azîm serbestîyi haiz bulunmalarıdır. Sene başı imtihanlarının ref' ve ilgasıyla münasebettar olan bu serbestî, dürûs-ı muayyenede¹⁰ şâkirdânın birkaç sınıfa inkısamına katiyen mani olmaktadır. Halbuki ben bu ciheti Alman usulünün en büyük muhasenâtından biri olmak üzere telakki ediyorum. Gerçi Alman şâkirdânına bahşolunan bu azîm serbestî, onlar için bazı mertebe mahzuru dâî olmaktan hâlî değildir. Mamafih bihakkın denildiği veçhile tam ve kâmil adamları yetiştirmek için gençleri bir az tehlikeye ilka etmek lazımdır. Bu büyük serbestî, şâkirdânı büyük bir mesuliyet-i şahsiyeyi deruhte etmek mecburiyetinde bırakıyor. Bu mesuliyetin ise tesir-i terbiyevîsi pek büyüktür. Şüphesizdir ki şâkirdânın mesuliyet-i şahsiyesi ve ihtiyar ve rızasıyla vuku bulan ve his ve fikr-i mesuliyetle mülhem olan bir sa'y u gayret, gerek hükümet ve gerek millet için haricî bir mecburiyetin taht-ı tazyikinde sarf edilen bir sa'y ve gayretten kat kat büyük kıymet ve ehemmiyeti haizdir. Böyle iken Alman şâkirdânının hürriyet ve serbestîsi mutlak değildir. İmtihan verebilmek için takip ve devam mecburiyetinde oldukları dersler mukannendir. Şâkirdin bir dereceye kadar rey ve tensibine bırakılan şeyler ise ancak derslerin tarz-ı tasnifi ile muhtelif sümestrlere tefriki ve bir de sümestrlerin tayin-i adedidir.

Alman şâkirdânının istiklal-i hürriyeti bâlâda zikrolunan mehâsin ve

¹⁰ [Metinde "serbestî-i dürûs-ı muayyenede"].

fevâidden başka fevâidi câmi'dir. Evvela, bu serbestî, şâkirdânda hiss-i şeref ve haysiyeti tezyit ve takviye eder. Sâniyen onlara daha ziyade merak ettikleri mevâd ile daha sıkı surette meşgul olmak imkanını hazırlar. Sâlisen şâkirdâna kendi kabiliyet ve istidatlarına göre tahsilin müddet-i devamını ve sürat-ı cereyanını tayin etmelerine meydan verir. Tecrübe bize şunu gösteriyor ki bazı şâkirtler, arkadaşları arasında daha seri bir kabiliyet-i idrakiye ve daha metin bir kuvve-i hafıza ile temayüz ediyor. Tabiidir ki bu evsâfa malik olanlar birinci sömestrlr esnasında daha fazla dersleri ikmal edebilirler ve ikinci sömestrin hitamında imtihanlarını sühûletle verebilirler. Daha batîâne çalışanlar, ilk sömestrlerde daha az dersle iktifa edebilirler. Sene başı imtihanında muvaffak olmamak gibi mucib-i ar u hicab bir hale uğramamak için onlar aynı derse müteaddit defalar devam edebilirler. Altı sömestrdn sonra henüz imtihan verecek iktidara malik olmadıklarını hissedenler ise müddet-i tahsiliyelerini bir veya iki sömestir müddeti ile temdit etmek hakkına maliktirler. Bu hal ve keyfiyet kendileriçün mucib-i ar addolunamaz.

Alman usulünün diğer bir muhassene-i mahsusası şudur ki sınıflar birbirlerinden tamamıyla ayrılmış olduğu için imtihana duhul edebilmek üzere evvelce takip edilmiş olması şart olmayan derslere devam etmek hususunda şâkirdân büyük müşkülâta uğramaktadır. Halbuki hukuk-şinasın saha-ı tatbikat ve ameliyâtta coğrafya, ilm-i elsine, felekiyât, tarih ilh. gibi fûnûn hakkında malumat sahibi olması pek ziyade şayan-ı arzudur. Fitratın müstait olan şâkirdân, şu veya bu fenne ait malumat edinmeye ekseriya pek arzukeşirler. Alman usulü bu gibi temâyülâtı nazar-ı itibara almakta ve şâkirdâna sırf hukuki bir mahiyeti haiz olmayan mevâd ve mesâil ile uğraşmak imkanı vermektedir. Amelî talimler ile son büyük imtihan, şâkirdânın hukuk tahsillerine halel getirebilecek derecede tettebbuât-ı saire ile meşgul olmalarına manidir.

5- Gerek ilk derece-i ûlâ imtihanını takip eden hidmet-i ihzâriyenin, gerek bilahare verilmesi muktezi olan ikinci derece-i ûlâ imtihanının terbiye-i ilmiyeyi temin etmek hususunda pek büyük ehemmiyet ve kıymeti haiz olduklarını teslim ve tasdik etmek lazımdır. Mamafih bu ehemmiyeti ı'zâm etmekten içtinap lazımdır. Zira ilk derece-i ûlâ imtihanından sonra mesuliyet-i şahsiyeyi müstelzim bir memuriyeti ihraz eden bazı genç hukuk-şinasânın vezâif-i mevdûalarını fevkalade memnuniyet-bahş bir surette ifa etmekte oldukları tecarib-i adîde ile sabittir. Bi'l-farz Baden Grand Dukalığında oldukça müstakil

memuriyetlere bir zamanlar ancak ilk derece-i ûlâ imtihanını vermiş olan genç hukuk-şinasân hemen daima tayin olunurdu. Ve bu adamların faaliyetinden pek güzel semereler iktifat ediliyordu.

Doktora imtihanı hakkında şuracıkta şunu zikrederiz ki her şeyden evvel şahsî ve fennî bir tez ile namzetlerin derece-i ehliyet ve istidatlarını tahkik etmek lazımdır. Bu ise ancak namzedin bizzat kendi hanesinde cemiyet-i hâtır ile ve âsar-ı fenniyeye müracaat suretiyle kaleme aldığı tezin tetkikinden sonra mümkün olmaktadır. Bu tezin tab' ve neşri sayesinde efkâr-ı umumiye, namzedin derece-i iktidarı hakkında bir fikir hâsıl edebilmektedir.

Alman darülfünun tahsili ile imtihan teşkilatı hakkındaki Alman usullerinin kıymeti bâ-husus şu harp esnasında sabit olmuştur. Zira harpten mütehaddis olan bilcümle mesâil-i müşküle-i muğlakanın Alman memurîni tarafından diğerler[in]e numune-i imtisal olabilecek bir surette hall u faslına muvaffakiyet elvermiş olduğu görülüyor. Hatta düşmanlarımız bile Almanya'nın kuvvet ve kudret-i teşkilatkârîsini sitâyîşlerle tasdikte muztar kalmışlardır. Bu teşkilatı vücuda getiren başlıca âmillerden biri Alman ekâbir-i memurîni heyetidir. Bu memurların kâffesi ise Alman darülfünunlarında tahsil görmüşlerdir.